

СЕКЦІЯ 1. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАВЧАННЯ

УДК 376-056.262 [376.091.64:91]

**ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ПОНЯТЬ
В УЧНІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ**

Бурлака О.В., аспірант
Інститут спеціальної педагогіки
Національної академії педагогічних наук України,
учитель географії
Хмельницька спеціальна загальноосвітня школа № 33

У статті висвітлено дидактичні особливості формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху. Розкрито сам термін «поняття». Підкреслено важливість використання засобів навчання під час формування географічних понять. Уточнено важливі етапи, протягом яких відбувається формування географічних понять у школярів. Наголошено на важливості використання білінгвального засобу навчання в процесі формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху.

Ключові слова: засоби навчання, поняття, учні з порушеннями слуху.

В статье освещены дидактические особенности формирования географических понятий у учащихся с нарушениями слуха. Раскрыт сам термин «понятие». Подчеркнута важность использования средств обучения при формировании географических понятий. Уточнены важные этапы, в течение которых происходит формирование географических понятий у школьников. Подчеркнута важность использования билингвального средства обучения в процессе формирования географических понятий у учащихся с нарушениями слуха.

Ключевые слова: понятие, средства обучения, ученики с нарушениями слуха.

Burlaka O.V. FEATURES OF FORMATION OF GEOGRAPHICAL CONCEPTS IN STUDENTS WITH HEARING IMPAIRMENT

The article highlights the didactic features of the formation of geographical concepts in students with hearing impairments. Revealed the term „concept” itself. The importance of the use of learning resources in the formation of geographical concepts. Refined important stages, during which there is the formation of geographical concepts in schoolchildren. The importance of the use of bilingual teaching aids in the formation of geographical concepts in students with hearing impairments.

Key words: concept, learning tools, stages of concepts, students with hearing impairments.

Постановка завдання. Вивчення географії є невід’ємною складовою навчання в сучасній школі. Це зумовлене значенням географічних знань для всебічного розвитку учнів, позаяк опанування знань із цієї навчальної дисципліни забезпечує формування в учнів цілісного уявлення про Землю, розширення світогляду, усвідомлення учнем ролі людини в збереженні природного розмаїття Планети.

Формування географічних понять в учнів є одним із основоположних завдань навчання цього предмета (А. Бібік, Т. Герасимова, А. Даринський, І. Єринова, Е. Кабанова-Меллер, Т. Кучер, В. Сиротин, А. Стручкова, Т. Щербакова та ін.) [7, с. 12]. Особливу дидактичну значущість формування географічних понять у процесі навчання географії визначає те, що саме ці поняття в системі їх зв’язків між собою становлять концептуальну структуру знань

географії та є основою формування відповідних компетентностей. Зважаючи на концептуальну роль опанування географічних понять у процесі навчання географії, розроблення дидактичних аспектів їх формування є одним із основних завдань педагогічної науки.

Ступінь розробленості проблеми. Розкриттю дидактичних аспектів формування географічних понять присвячені роботи А. Бібік, Т. Назаренко, Н. Панова, Б. Пашаєва, С. Тивякова, Н. Шиліної та ін. [7–10; 12]. Ними було розкрито основні аспекти, що стосуються навчання географії учнів із типовим психофізичним і розумовим розвитком. Утім, зважаючи на те, що діти з порушеннями психофізичного розвитку, відповідно до сучасних нормативно-правових документів, отримують цензову освіту, вимоги до обсягу їхніх компетентностей є тотожними ви-

могам до дітей із типовим психофізичним розвитком. Однак дидактичні особливості процесу навчання учнів із порушеннями психофізичного розвитку зумовлюються специфікою їх порушення, яке детермінує їхні можливості в обсязі й послідовності опанування відповідних знань, а також зумовлює вимоги та обмеження щодо застосування певних технологій, форм, засобів, методів і прийомів під час їх навчання. Це спричинює актуальність проведення спеціальних педагогічних досліджень щодо вирішення проблем навчання географії учнів із порушеннями психофізичного розвитку.

Особливої актуальності такі дослідження набувають також через те, що в сучасній системі підготовки спеціальних (корекційних) педагогів не передбачено навчання саме вчителів географії, відтак вчителі географії, які працюють у спеціальних школах, переважно не мають спеціальної підготовки, що впливає на успішність навчання учнів із порушеннями психофізичного розвитку.

Мета статті – висвітлити дидактичні особливості формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху; розкрити сам термін «поняття».

Виклад основного матеріалу. Учні з порушеннями слуху належать до однієї зі складних категорій учнів із порушеннями психофізичного розвитку, позаяк специфіка порушення слуху впливає на весь навчальний процес, висуваючи особливі вимоги до одного з основоположних і наскрізних компонентів процесу навчання – його комунікативної складової. У контексті сучасних наукових досліджень (Н. Адамюк, О. Дробот, А. Замша, Н. Зборовська, С. Кульбіда, О. Федоренко, І. Чепчина та ін.) вирішення труднощів, пов'язаних із комунікативним компонентом навчання учнів із порушеннями слуху, передбачає впровадження принципів білінгвального (жестово-словесного) підходу до навчання, який ґрунтується на положеннях соціокультурної концепції трактування феномена глухоти [1–6; 11; 13]. Ідеться про актуальність розроблення білінгвальних методик навчання. Утім, незважаючи на актуальність, сьогодні розроблення білінгвальних методик навчання таких учнів перебуває лише на початковому етапі. Досі залишається невирішеними питання співвідношення жестової та словесної мов у навчальному процесі, послідовності й обсягу їх використання. Означене свідчить про актуальність проведення самостійних педагогічних досліджень у цьому напрямі, зокрема, й стосовно розроблення білінгвальної методики навчання географії учнів із по-

рушеннями слуху. Важливою складовою розроблення такої методики є визначення найбільш ефективних шляхів формування географічних понять у свідомості школярів із порушеннями слуху.

Для вирішення окреслених проблем варто визначити сутність географічних понять як таких.

Отже, географічні поняття є різновидом наукових понять, що здобуті з використанням об'єктивних наукових методів. Відтак трактування змісту географічного поняття позбавлене ознак випадковості й суб'єктивізму. Географічні поняття є втіленням знань про певний географічний об'єкт. Основу географічного поняття становить узагальнення значущих ознак відповідного географічного об'єкта. Саме наявність усієї сукупності цих ознак у відповідному їх співвідношенні між собою слугує показником для відмежування одних географічних об'єктів від інших у свідомості людини.

Т. Назаренко вказує на те, що чим більш абстрактним є географічне поняття, тим складнішою є його логічна структура, а відтак і більш труднощі відчуває вчитель під час його формування у школярів [8]. Зокрема, до таких абстрактних понять належать «вологість», «невичерпні ресурси», «температура», «клімат» тощо.

Н. Шиліна як індикатор сформованого географічного поняття розглядає здатність учня оперувати цим поняттям у практичній діяльності в нових ситуаціях [12].

Для розроблення технології формування географічних понять у школярів із порушеннями слуху доцільно виокремити декілька рівнів сформованості географічного поняття:

– *низький (недостатній) рівень* сформованості географічного поняття характеризується тим, що учень має окремі уявлення про географічний об'єкт, може назвати цей об'єкт відповідним географічним терміном (у словесній чи жестовій формі). Однак при цьому рівні сформованості географічного поняття школяр не здатен дати визначення цього поняття; виокремити істотні ознаки; відділити істотні ознаки від ситуативних; дати пояснення істотним ознакам. Унаслідок цього учень не може правильно використовувати поняття під час розв'язання навчальних завдань;

– *середній (достатній) рівень* сформованості географічного поняття характеризується тим, що учень здатен дати визначення змісту цього поняття, виокремити всі істотні ознаки відповідного географічного явища, може правильно використовувати це поняття під час виконання навчальних завдань, водночас школяр може включити

до його складу не більше ніж 1–2 несуттєві ознаки;

– *високий (поглиблений) рівень* сформованості географічного поняття характеризується тим, що учень здатен дати визначення поняття; виокремити й пояснити зміст значущих ознак географічного об'єкта та характер співвідношення між ними; вказати на основі зв'язки й залежності географічного явища з іншими географічними явищами; застосовувати це поняття під час розв'язання навчальних і життєвих завдань різного рівня складності [10, с. 12].

Б. Пашаєв, аналізуючи сутність географічних понять, підкреслював, що першочергово вони є формою абстрактного мислення, а відтак вони формуються як результат пролонгованого в часі пізнавального процесу, спрямованого на розв'язання певної навчальної проблемної ситуації [9]. У цьому контексті йдеться про дотримання основних положень діяльнісного підходу до навчання (А. Уварова та ін.) [10]. Географічне поняття формується в учнів лише тоді, коли процес формування відбувається у свідомості школяра, а не подається вчителем у формі «готового» визначення. Першочерговим завданням учителя, зважаючи на це, є організація навчальної діяльності учнів таким чином, щоб стимулювати в них активну пізнавальну позицію й діяльність.

Очевидно, що більшість географічних понять неможливо сформувати впродовж одного уроку, однак ці поняття мають бути сформованими на достатньому рівні на час завершення вивчення відповідної теми. Це передбачає цілеспрямовану й послідовну роботу вчителя протягом кількох уроків із вивчення відповідної теми, що зумовлює актуальність надання особливої уваги під час тематичного поурочного планування саме вирішенню питань формування географічних понять.

Процесуальний і пролонгований характер педагогічної діяльності з формування географічних понять в учнів передбачає існування кількох послідовних етапів цього процесу: діагностичного; мотиваційного; актуалізаційного; формувального; автоматизаційного; контрольного етапів. Кожен із цих етапів формування географічних понять є важливим, а їх послідовність має бути дотримана.

Діагностичний етап є невід'ємною складовою процесу формування географічних понять, оскільки для того, щоб сформува-ти нове поняття, треба визначити рівень підготовки учнів, а саме: глибину сформованості тих понять, через які здійснюється визначення нового географічного поняття.

Мотиваційний етап полягає у формуванні в учнів пізнавального інтересу до вивчення певного географічного явища шляхом створення навчальних ситуацій, що викликають здивування чи захоплення цими об'єктами.

Актуалізаційний етап передбачає актуалізацію шляхом розв'язання 1–2 навчальних завдань, тих конкретних уявлень, досвіду, знань учнів, що є підґрунтям для визначення змісту нового географічного поняття. Найбільш ефективною є актуалізація тих уявлень і понять, які пов'язані з власним досвідом учнів, із конкретними географічними регіональними умовами життя учнів.

Формувальний етап передбачає кілька послідовних стадій: 1) уведення нового географічного поняття; 2) розкриття змісту цього поняття; 3) ієрархізація поняття шляхом його введення в систему географічних понять.

На першій стадії відбувається засвоєння суттєвих ознак географічного об'єкта шляхом навчальних завдань, спрямованих на порівняння кількох географічних об'єктів різних класів, потім одного класу. Кожна істотна ознака має отримати певну назву, виражену в жестовій і словесній формах.

Друга стадія передбачає синтез та узагальнення істотних ознак у цілісний об'єкт. Потім цей географічний об'єкт позначається терміном, вираженим у жестовій і словесній формах, дається наукове визначення сутності географічного поняття, яке подано в навчальній літературі (підручнику, словнику географічних термінів тощо).

Третя стадія полягає у формуванні зв'язків і відношень між новим географічним поняттям і тими поняттями, які вже існують у свідомості учня.

Автоматизаційний етап передбачає виконання учнями вправ, спрямованих на оперування новим поняттям, що сприяє поглибленню розуміння його змісту й уточненню ознак, відмежуванню значущих і ситуативних ознак явища та переносу поняття в нові контексти.

Контрольний етап полягає в оцінюванні рівня сформованості географічних понять наприкінці вивчення відповідної теми.

Водночас на ефективність формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху впливає низка організаційно-педагогічних умов, дотримання вчителем яких сприяє успішності процесу формування цих понять. Зокрема, серед цих організаційно-педагогічних умов варто виокремити такі: підбір навчальних завдань із прогресуючим рівнем складності; поступове збільшення рівня самостійності учнів під

час виконання завдань упродовж вивчення однієї теми; застосування інтерактивних технологій навчання; системність у процесі вивчення географічних понять і обов'язкове включення нового поняття в систему зв'язків з іншими, вже відомими; спеціальна методична підготовленість учителя географії; володіння вчителем жестовою та словесною мовами та вміннями їх використовувати як засіб навчання; володіння технологією формування географічних понять, що включає вміння виокремлювати спектр понять із навчальної літератури, їх структурувати, розробляти план і засоби їх формування, вміти підбирати і створювати відповідний дидактичний матеріал для уроків тощо [7].

Формуванню в школярів із порушеннями слуху географічних понять сприяє використання різноманітних засобів навчання, які надають можливість не лише сформулювати й закріпити нове поняття, а й виявити та усунути прогалини чи помилки в розумінні сутності відповідних географічних понять. Серед цих засобів навчання доречно виокремлювати такі групи: технічні засоби навчання (екранні посібники, презентації, звукові посібники тощо); натуральні предмети (колекції мінералів, муляжі тварин, гербарії тощо); репродукції (картини, моделі об'єктів); символічні навчальні посібники (географічні карти, схеми, глобуси, діаграми тощо).

За допомогою застосування різноманітних засобів навчання учні вчать робити самостійні висновки, порівнювати географічні об'єкти, знаходити їх спільні та відмінні риси, а відтак сформулювати відповідне географічне поняття.

Висновки. Отже, проблема формування географічних понять є однією з концептуальних під час навчання учнів географії. Із погляду дидактики формування цих понять є складним і багатоаспектним процесом. Основу цього процесу утворюють кілька послідовних етапів: діагностичний; мотиваційний; актуалізаційний; формувальний; автоматизаційний; контрольний етапи. У свою чергу, у формуальному етапі виокремлюються три стадії: введення нового географічного поняття, розкриття його змісту і його введення в систему географічних понять. Перспективним у дидактичному плані є проведення досліджень щодо розроблення білінгвальної технології формування географічних понять в учнів із порушеннями слуху.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адамюк Н.Б. Лінгводидактична модель вивчення лексичних одиниць української жестової мови / Н.Б. Адамюк // *Особлива дитина: навчання і виховання*. – 2014. – № 4. – С. 48–56.
2. Адамюк Н.Б. Синтаксичні особливості УЖМ: на прикладі простого речення / Н.Б. Адамюк, І.І. Чепчина // *Жестова мова й сучасність*. – 2009. – № 4. – С. 170–191.
3. Дробот О.А. Особливості двомовних програм / О.А. Дробот, Н.В. Іванюшева // *Жестова мова й сучасність*. – 2012. – Вип. 7. – С. 27–41.
4. Замша А.В. Білінгвальне навчання в контексті вивчення мовного питання осіб з порушеннями слуху в Україні / А.В. Замша // *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі*. – 2009. – Вип. 11. – С. 103–106.
5. Концепція білінгвального навчання осіб з порушеннями слуху / [С.В. Кульбіда, А.В. Замша, Н.А. Зборовська, Т.П. Башенко, І.І. Чепчина, С.О. Кривонос]. – К. : Лабораторія жестової мови, 2010. – 53 с.
6. Кульбіда С.В. Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих : [монографія] / С.В. Кульбіда. – К. : ТОВ «Поліпром», 2010. – 502 с.
7. Методика обучения географии в средней школе : [учебное пособие] / АПН СССР ; под ред. А.Е. Бибик и др. ; авт. предисл. А.Е. Бибик. – М. : Просвещение, 1968. – 391 с.
8. Назаренко Т.Г. Формування соціально-економічних понять у старшокласників на уроках географії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання географії» / Т.Г. Назаренко. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 28 с.
9. Пашаев Б.А. Формирование общегеографических понятий у учащихся VI–VII классов (На материале школ АзССР) : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.731 / Б.А. Пашаев ; Азербайдж. гос. пед. ин-т им. В.И. Ленина. – Баку, 1970. – 21 с.
10. Уварова А.Ш. Формирование общенаучных понятий у учащихся средних классов (на материале предметно-географического цикла) : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / А.Ш. Уварова ; Киевский государственный педагогический институт имени А.М. Горького. – К. : КГПИ, 1989. – 24 с.
11. Федоренко О. Особливості педагогічного супроводу молодших школярів зі зниженим слухом в умовах інклюзивного навчання / О. Федоренко // *Особлива дитина: навчання і виховання*. – 2015. – № 2(74). – С. 79–85.
12. Шиліна Н.В. Формування географічних понять засобами інтерактивних технологій в учнів старшої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Н.В. Шиліна ; Ін-т педагогіки, НАПН України. – К., 2013. – 20 с.
13. Drobot O. (2015). Formation of the communication skills of deaf preschool children in the conditions of bilingualism. *The Advanced Science Journal*, Issue 6, pp. 79–87.